

PREZENTACIJA IN KONSERVACIJA NEPREMIČNIH SPOMENIKOV

Ko razmišljamo o pojmi iz metodologije varstva arheoloških spomenikov, se nam najprej vsiljuje ugotovitev, da gre pri tem pravzaprav za konservatorstvo v pravem pomenu besede. Spomenik predstaviti, prezentirati tako, da je njegova izpovedna vrednost spoznavna vsak hip v obsegu, kot spomenik to zahteva, pomeni obenem spomenik tudi tako urediti, da ne bo propadel.

Svetovna in z njo naša spomeniškovarstvena praksa je sprejela že nekatera načela konservatorstva. Spomeniškovarstvena literatura obravnava konkretne primere teh načel ob najrazličnejših nalogah. Ko jih preučujemo, vedno spet ugotavljamo, da končno veljavni receptov za ravnanje v vseh primerih ni in ne more biti. Vsak spomenik je zapleten kompleks problemov, v nekem pogledu zmerom enkrat. Vsakemu je treba najti torej svoj način obravnave, ki pa mora seve zmerom temeljiti na obveznih konservatorskih načelih. Če kje, potem si v tem poglavju naše besedilo ne more in noče lastiti pravice, da je navodilo za ravnanje. Povzeti hoče samo informativno še enkrat poglobljena načela, ki so na temelju mednarodnih norm definirana že tudi za naše kraje (Stele, Zbornik zašтите I, 1950, 15; isti ČZN XXIII, 1928, 179; Dj. Mano-Zisi, Zbornik zašтите I, 27; Petru VS XI), in z nekaterimi primeri ravnanja spomeniške službe pokazati, kaj vse prezentacija in konservacija pomenita in kakšne naloge nalaga ta konservatorju in raziskovalcu.

Vsak odkopan, odkrit spomenik zbudi v najditelju, raziskovalcu in lastniku željo pokazati ga javnosti in ga kolikor mogoče spremljenega ohraniti prihodnjim rodovom. Izpolnitev teh želja je že konservacija in prezentacija. Načinov je seve mnogo. Mimorede naj omenimo samo omejeno uporabni način, prenos v muzej. Tehnično in vsebinsko je povsem sprejemljiv le za manjše nepremične objekte (ognjišča, grobove, pode), katerih prvobitno okolje je že preveč uničeno ali pa za razumevanje ni nujno

(prim. tudi določila Unescovega priporočila in Beneške karte, VS XII/. Vsi drugi načini pa ohranjajo nepremični spomenik ali dele spomenika na prvotnem mestu.

Osnovno in obvezno načelo je, da obnavljanje arheoloških spomenikov - z izjemo anastilozne - ni dopustno. Ker nam pri arheoloških objektih niso skoraj nikoli znane vse podrobnosti prvotne podobe spomenika, ga moramo pokazati javnosti in prihodnosti takšnega, kot smo ga od preteklosti prejeli, torej bolj ali manj fragmentarnega. Ker v podnebju naših krajev ne ostane noben arheološki material takšen, kot smo ga izkopal, kaj dalj časa, ga je nujno treba konservirati. Namen konservatorskega dela mora biti, da odstrani vplive, ki pospešujejo proces razpadanja, in da vrne spomeniku izgubljene snovi, predvsem vezivo. O tehničnih postopkih so bile napisane že neštete knjige. Mnogih načinov se je spomeniška praksa z veseljem oklenila, a jih je moral kmalu spet zavreči. Dobre ali slabe lastnosti posameznih načinov se izkažejo namreč mnogokrat šele čez leta. Kot smo že omenili, je tukajšnje besedilo le informacija. Zato, kot rečeno, ne moremo in ne mislimo navajati posameznih tehničnih načinov. Navedli bomo le nekaj primerov iz naše dosedanje prakse.

Med vplive, ki pospešujejo proces razkrajanja, sodijo pri nas gotovo predvsem zmrzal, atmosferilije in talna vlaga. Pri spomeniku in situ, zlasti če je razsežnejši, jih do kraja skoraj gotovo ne moremo odstraniti. Proti kvarnim vplivom zmrzali se je moč boriti le, če najprej onemogočimo vpliv vlage, zato je važno osuševanje in pokrivanje spomenika. Osuševanje dosegamo z drevažami in izolacijami vseh vrst, pokritje spomenika pa je - pač glede na njegove prvotne sestavine - začasno (za zimo) ali stalno.

Verjetno še bolj zapleteno je vprašanje, kako moremo vrniti snovem sestavine, ki jih je čas uničil. Največkrat se srečujemo s

problemom snovi, izluženih iz kamna ali opeke, ter z nadomestitvami veziv v tlakih, zidovih itd. Mnogokrat si konservator pomaga tako, da jih nataplja z različnimi snovmi, ki so - skladno s konservatorskimi načeli - čim bližje prvotnim izluženim snovem (prim. F. Stele, Zbornik zašтите I). Vendar so vse te rešitve pri obsežnih objektih ter dragih in dolgotrajnih postopkih samo delne. Nadomestilo veziva v zidovih je možno z injektiranjem (vezivo naj bo seveda spet čim bližje izvornemu), praktično pa je ponavadi treba plasti zidu s povsem uničenim vezivom ponovno pozidati v prvotno tehniko in opirajoč se na skrbno izdelano dokumentacijo ob najdbi. Podobno ravna konservator pri konservaciji mozaika ali drugega tlaka, zidu z ometom itd.

Toda vsakomur, ki si je kadar koli skrbneje ogledal kakšno arheološko izkopišče, je jasno, da ta načela konserviranja ne pomagajo pri vseh problemih, ki se pojavljajo na izkopišču. Posebne poglobitve izkopišča, neogibne za razumevanje objekta, ki so pomagale izkopavalcu, se kaj hitro spremenijo v zbiralniko meteorne vode. Novejši vkopi so često uničili in iztrgali cele dele spomenika. Nekateri elementi v spomeniku zahtevajo pozornost, da bodo razumljivi tudi nestrokovnemu gledalcu. Z razpadom sten in strehe so uničene npr. prvotne prostorne kompozicije, in elementi, ki so ohranjeni pred nami, ne morejo vsakomur spregovoriti v razumljivi govorici. Tu se mora začeti ustvarjalna oblika obravnavanja konserviranega spomenika, prezentacija.

Zajeti vse o prezentaciji arheološkega spomenika v kratko definicijo ali pokazati, čeprav le opisno, vse načine prezentiranja, je precej težko. V naši informaciji se zadovoljimo raje s tem, da govorimo o nekaterih bolj splošno znanih načinih, ki so jih uporabili že tudi pri nas, in da še enkrat opozorimo na načela, ki nas morajo pri tem voditi.

Mednarodna določila prepovedujejo rekonstrukcijo, dovoljujejo le anastilozo, poudarjajo vrednost okolja in zahtevajo, da dobi celota tisti funkcijo, ki olajšuje razumevanje spomenika in podčrtuje njegov pomen.

Zato so strokovno še vedno najbolj neoporečne in najlažje izvedljive prezentacije, ki konservirajo in predstavljajo stanje arheološkega spomenika, kot smo ga prejeli, in le z neznatnimi posegi v okolje (zasaditev, ureditev obhodov, namestitev napisov, lokalne zbirke itd.) podčrtujejo pomen spomenika. To so tako imenovani arheološki parki.

Tudi pri oblikovanju takega parka pa se mora včasih konservator odločiti za aktiven poseg, ki je nujen za razumevanje spomenika, zlasti pri spomenikih, ki so nastajali skozi dolga obdobja. Pred nami je npr. izkopana rimska stavba, ki je v 400 letih doživela vrsto prezidav in predelav. Iz ruševin in temeljev zgradi arheolog domnevo o stavbni zgodovini. Ena gradbena faza je običajno najbolj ohranjena, po njenih ostalinah more tudi laik doumeti logiko stavbe, saj so ohranjeni podi, nastavki sten, pragovi itd., motijo ga pa poglobitve skozi delno uničene tlake, ostaline poznejših gradbenih faz itd. Zaradi tehničnih problemov v ruševinah take stavbe včasih niti ni mogoče enakomerno prezentirati vseh ostalin. Zato se mora konservator odločiti, da bo poudaril predvsem ostaline ene faze, vse druge pa pokaže le v obsegu, kolikor je neogibno zaradi načela, da je treba spoštovati prispevke vseh časov.

Včasih pa finančne, tehnične in druge možnosti ne omogočajo oskrbovanja arheološkega parka, ali pa samo zemljišče s svojo lokacijo ne dopušča ohranitve parka. Take okoliščine zahtevajo od konservatorja in načrtovalca še več znanja in posluha. Kot nas uči vrsta uspelih prezentacij, pa je tudi v takih razmerah moč

zadostiti načelom ohranjanja spomenikov in zahtevam po pravilni prezentaciji. Pri tej vrsti prezentacij imamo v mislih predvsem prezentacijo v okviru sodobne arhitekture. Del stavbe ali klet sodobne arhitekture načrtovalci največkrat izločijo iz prvotne namembnosti stavbe in jim namenijo takorekoč muzejske naloge. Včasih pa je arheološka ostalina premalo pomembna za tako funkcijo. Po drugi plati z estetskega vidika take „arheološke kleti“ niso zmerom zadovoljiva rešitev za daljše obdobje: nekdam živo in zračno bivališče se v takem okolju že po naravi stvari in razmer spremeni v slabo prezračene in osvetljene, z mahom pokrite podzemeljske votline ali pa zaprašeno, brezbarvno in slabo pregledno gmoto zidovja in kamenja. Zato je skoraj bolj dobrodošla rešitev, kjer je to možno in primerno, da prostor z ostalinami vendarle dobi poleg muzejske še neko sodobno (če jo smemo tako imenovati) funkcijo in sicer tako, da postane že na prvi pogled viden sestavni del dvorišča ali veže kake sodobne stavbe, sestavni del njene likovne opreme ali pa poudarek sodobnega trga. (Kako je to moč urediti tudi s skromnimi provincialnorimskimi ostalinami, nam npr. lepo priča Budimpešta z v detajlih sicer ne povsem posrečeno prezentacijo ostalin Aquincuma v sodobni stanovanjski soseski).

Pri arheoloških parkih in pri prezentaciji arheološkega spomenika v okviru sodobne arhitektonske in urbanistične celote pa se srečamo še z enim pojavom. Splošno mednarodno načelo zahteva takšno opremo objekta, ki omogoča čimboljše razumevanje, dopušča anastilozo, prepoveduje pa rekonstrukcije. Že beneška karta (VS XII) pa predvideva za umevanje spomenika nujne dodatke, ki jih zahteva tudi zavarovanje spomenika. Nosijo naj pečat časa, iz katerega so, in morajo biti nevsiljivi. O principih anastilozne in o tem, kaj štejemo za dodatke, je bilo v našem spomeniško varstvenem tisku že govora (P. Petru, VS X).

Ko opozarjamo na to, še enkrat ugotavljamo, da je v okviru arheoloških ruševin zaradi ohranitve ali umevanja včasih pač treba dodati v recentni tehniki narejen tlak, linijo zidu, manjkajoči del stebra, ki naj omogoči delni vtis celote. Za to, kje in kdaj je to treba storiti, ni pravil. Vsekakor pa mora odločiti o tem predvsem nadroben študij vsega spomenika, čimveč strokovnjakov, in prav tako je obvezno, da se izvedba vedno neha na meji, kjer se začne domneva. O materialih, ki se uporabljajo za take povezave, je bilo že precej razprav, veliko poskusov poznamo (v Italiji so npr. nekoč dopolnjevali kamnite arhitekture z opeko). Danes smo vedno spet na stališču, da mora biti material za take povezave kolikor mogoče blizu originalnega. Tu opozarjamo le na primerni vtis r edkih dopolnil na šempetrskih spomenikih, ki so izdelana iz belega marmorja, in na porazni videz fasade savarijskega Iseuma ob dnevni svetlobi (ne tako pri umetni luči), ki ima betonske vezne člene.

Na koncu za laika še besedo ali dve o tem, kdo naj prezentacije izvaja. Zaradi različnih finančnih, personalnih, tehničnih ipd. okoliščin, tu verjetno ne moremo postavljati pravil, z izjemo enega, ki smo ga že navedli, in sicer, da mora pri prezentaciji vsaj z mnenji sodelovati kar največ strokovnjakov. Med temi morata biti v aktivni vlogi nujno izkopavalec, ki edini lahko da osnovo prezentaciji s svojimi razlagami izkopišča, in predstavnik regionalnega zavoda za spomeniško varstvo, ki mora po zakonu voditi vsa konservatorska dela na svojem območju. Pri prezentacijah spomenikov prve kategorije pa mora, skladno z zakonskim določilom ("posebej skrbi za spomenike največje vrednosti") sodelovati poleg zastopnika regionalnega zavoda tudi strokovnjak republiškega zavoda. Zelo važno je, da že prezentirani spomenik potem tudi stalno vzdržujemo, zahteva, ki jo marsikdaj kar prezremo. Prezentirani objekt mora imeti tudi pravno določenega imetnika, čigar dolžnosti

navaja že zakon v določilih, ki zadevajo imetnike spomenikov. Nad vzdrževanjem pa morajo bdeti strokovne službe, ki so sodelovale pri prezentaciji, zlasti pristojni zavod za spomeniško varstvo. Ker pa opravlja prezentirani spomenik s svojo izpovedjo vedno tudi nekako muzejsko funkcijo, mora sodelovati pri skrbi za prezentirani objekt tudi teritorialno pristojni muzej, pa naj je ta vodil izkopavanja ali ne.